

Фольклористика, міфологія

УДК 821.161.2 '06-34-76

ББК 823.4 (укр)

БУЖ І ДОВБУШІ У СВІТЛІ КАРПАТСЬКИХ ЛЕГЕНД

С. Г. Пушик

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74;*

e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua

Пропонована стаття – уривок з нової книги автора, який досліджує карпатське опришківство крізь систему фольклорно-міфологічних обрядів і сюжетів, зокрема, легенд.

Ключові слова: *Буж, Довбуш, опришки, Гуцульщина, легенда, Карпати.*

Історія карпатського опришківства охоплює цілу епоху. 1621 року загін Григорія Кардаша здобув Пнівську фортецю, що за Надвірною, якою володіли магнати Куропатви. На Буковині діяв тоді Петро Гречин, який мав зв'язки з гуцулом Кардашем. Під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького на Прикарпатті діяли загони Степана Солінки, Василя Чепця, Василя Баюса, які підтримували в боротьбі "галицького Богдана" – селянського полковника з-під Галича з Вікторова Семена Височана [1]. Опришківським рухом була охоплена не тільки Галичина, але й Буковина, Закарпаття, Лемківщина, і можна налічити сотні імен борців за кращу долю народу, серед яких відзначалися Іван Винник з-під Коломиї, Андрій Дзиганович з-під Скольного, Іван Пинтя (Пинта) з-за Карпат. На початку вісімнадцятого століття, влітку 1704 року, великий загін Івана Пискливого з Довгопілля та Івана Пинті із Закарпаття напав на Косів [2]. У 1734 році діяв на Підгір'ї загін Григорія Дранки...[3]

На Лемківщині, яка в силу політичних маніпуляцій відійшла до Польщі й Словаччини, маємо багатющий фольклор про опришка Яношика [4]. Та ніхто з опришків не прославився так, як брати Добошуки з Печеніжина, а особливо Олекса Васильович, який ватагував сім років – від 1738 і до 1945-го. Олекса та Іван Добошуки нині відомі як Довбуші (Добоші) [5].

І хоч після загибелі Олекси та загадкової смерті його брата Івана були славетні опришки, такі як: Василь Баюрак з села Дори, що нині злилося з містом Яремчем, Іван Бойчук, що свій загін перевів на Січ Запорозьку; Мирон Штола, Марусяк та інші, але нікому з них народ не вділив стільки слави й любові, як Олексі. Якщо бути об'єктивним, то Олекса Довбуш не здійснив жодної такої операції, як Іван Бойчук, який напав на Болехів і спалив його, був тут поранений, але все одно повів своїх опришків до козаків на Дніпро [6]. Та ця подія чомусь не знайшла відображення в фольклорі, а коли й подибуємо поодинокі перекази про це, то в них не про Бойчука йдеться, але про Довбуша, що дає підставу думати, що Іван Бойко (Бойчук) – це псевдонім Івана Довбуша, який діяв на Бойківщині. З багатьох славетних ніхто не став богом гір, лиш Олекса Довбуш.

"У всіх джерельних звістках Олексу називають Добошуком, рідше – "Добошем" – пише дослідник опришківства Володимир Грабовецький. У Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника я перегортав пожовтілі сторінки "Судової книги", перечитуючи майже вицвілі протоколи допиту вбивці Олекси Довбуша та протоколи допитів опришків, що діяли з Олексою. Імені Дзвінки, яку знаємо з пісень і легенд, як коханку Довбуша, не знайшов. Вбивця Степан Дзвінчук мав дві жінки. Одна з них називалася Марія. Була в Космачі й Ксеня, для Матея Дзвінчука [7]. Про те, що котрась з них була коханкою ватага опришків, – судові документи не говорять нічого. Вбивця ватага опришків сказав на суді, що на нього наслала Довбуша перша теща, бо він їй не повернув той посаг, який узяв за першою дружиною, що, мабуть, померла.

Але найдивніше те, що про жодного опришка не складено стільки легенд, як про Олексу. В них він виступає, як переможець ведмедя і дідька (чорта, арідника), пастушків, жандармів... У Карпатах не знайти скелі, печери, каменя чи гори, яку б називали Баюраківкою, Бойчуківкою, Орфенюківкою, а гір, городищ, каменів, печер (криниць), пов'язаних з іменем Довбуша, – багато. Навіть там, де не бував Олекса Довбуш, є місця його імені.

Спробуємо дослідити, чому народні легенди говорять про те, що Довбушеве тіло вороги розрубали на 12 частин, коли документального підтвердження цьому неможливо знайти ніде. Чому народ вірить, що Довбушева могила в Чорногорі, коли голова його була виставлена на палі в селі Зелена (Надвірнянський район Івано-Франківської області), звідки родом була його дружина Тимшачка (Анна Тимчук)? Чому так багато легенд про закопані Довбушеві скарби? Чому карпатські печери називаються його коморами і пивницями? Чому народні пісні і легенди говорять про Олексу, як про безбатченка, коли він мав батька Василя, який пастушив на полонині Рокиті, навіть тоді, коли сини його "стрясали" панів? Чому народ вірив, що Довбуш народився в Перегінську, Болехові, Заріччі, Микуличині, Рахові, Жабйому-Верховині, Яворові, Криворівні, Косові, коли місценародження його відоме – Печеніжин, точніше хутір Бобичів, що належав до села Рунгур?

Довбуш загинув 24 серпня 1745 року, і за такий короткий час не могло народитися так багато оригінальних народнопоетичних творів. Виходить, що були раніше вже складені пісні, міфи про когось іншого, які перейшли на Довбуша.

По-перше, прізвище "Добош" – означало бубніста-музиканта, а Бахуса, як відомо, супроводжували вакханки з бубнами; по-друге, в зміненому прізвищі Довбуш звучало "Буш", що нагадувало Бужа (Буса); по-третє, опришки починали діяти тільки від тоді, "як розів'ються бучки" і до першого снігу, а зимували в глибокому підпіллі або за границею, в Угорщині, Молдавії; час бойових дій співпадав з оживанням і завмиранням природи; по-четверте, всі три Довбуші: батько й сини носили імена тих святих, які глибоко шанувалися народом; батько Василь мав великого патрона, якого вшановували на Новий рік за юліанським календарем; син Іван мав патронами Іванів – Хрестителя й Богослова, які взяли на себе багато міфів про Бужа-Діоніса; Олекса називається в народі "божим чоловіком", пестлива назва його Лесь, що асоціювалося з Лелем* (бусько лелека, Бус – Лель); по-п'яте, шляхетське гноблення, карні експедиції регулярних військ, смоляків та пушкарів за опришками, програма знищення України, втілення цього задуму на практиці, зневага народних звичаїв збоку римо-католицьких ксьондзів та панства, болісно ранили душі верховинців, а тут раптом з'явилися два ватаги-захисники Олекса та Іван, що в багатих беруть і бідним дають, прізвища яких перегукувалися з Бужом та з християнськими святими, які замінили давніх богів; по-шосте, письменники навіть у двадцятому столітті називали гуцулів язичниками. Це стосується і бойків, лемків. Та найголовніше те, що Довбуш, будучи пастухом, ходив під покровом Волоса (Дідька), тобто худоб'ячого бога, а коли став ватагом опришків, то його покровителем став Перун, виходить, що легенда про вбивство пастухом Олексою Дідька (Чорта) і нагородження його Громовержцем силою і безсмерттям, має глибокий міфологічний підтекст. Довбуш у душі своїй убив смерда, а став воїном, який шанує Арея-Юрія і Перуна-Іллю. Саме Громовержець нагородив його безсмертною силою. І це відбито в легендах.

Легенди, записані в околицях Печеніжина, засвідчують про те, що Лесь Довбуш народився в пастушій колибі (зіставмо народження Ісуса "в стаєнці убогій"), бо мати його на полонині пасла панські вівці. Хто його легендарний батько – невідомо. Є легенди й про те, що мати Довбушева померла при родах, як і мати Діоніса, хоча, насправді батьки синів-опришків були живі. Батька Василя навіть кликали на суд до Станислава й змушували вплинути на синів, аби вони покинули опришківство, а потім присилювали зректися їх. Пісня - хроніка про народження Олекси Довбуша твердить ось що:

*Ой кувала зозулиця темними лісами,
Була колись тяжка війна з польськими панами.
Утікала з України молода Олена*

* Прим. У деяких гуцульських селах батька далі називають Мельком, дядею.

*В Микуличин, у присілок, що зве ся Зелений.
Вна тікала з України у лиху годину,
Ї чоловік на Вкраїні на війні загинув...
Вона свого миленького лише тільки знала,
Що як вийшла у Зелений, то дитину мала.
Породила Оленочка темньої нічки
Олексика молодого, кращого від чічки.*

Пісня ця – новотвір, а ось легенда оповідає: майже сторічна баба пішла в ліс по дрова і зустріла Діда з великою бородою, що стояв на пні й говорив їй: "Ой чого ви, пані, рубаєте дрова? Ви й не знаєте, що могли зарубати свого сина? Скажіть, хотіли би ви мати сина?". Жінка сказала, що хотіла б. А Дідо тоді й каже, аби йшла додому, три дні не їла, а пила один кухоль води щогодини. І ось через три дні народився синок. Радіють і старий і стара. Думали-гадали, яке би йому ім'я дати, і надумали – Довбуш."

Легенди й перекази засвідчують, що Олекса до семи років не міг говорити, що в дванадцять – забрав хлопця пан до двора й зробив пастухом, що пастухи знущалися над ним і били, що він змайстрував собі лук (пістоль, рушницю), чим убив Нечисту Силу. В найдавніших легендах цією силою виступає співтворець Світу Алідник, в новітніх виданнях – Чорт, Щезун, Дідько. Прикро, що редактори легковажно ставляться до текстів легенд, і "осучаснюють" їх, замінюючи назви давніх персонажів. Така назва, як "Алідник" – ключ до розуміння одного з найголовніших слов'янських богів, противників Рода. Фігурує в карпатських легендах й таке божество, як Ирод, що не має нічого спільного з біблійним Иродом, а також Ириця, ім'я якої перегукується з іменем Гери (Ири) – дружини Зевса. Зберігся у фольклорі такий міфологічний персонаж, як Яведа – зле божество наших предків, від якого пішло "ябеда", тобто – наклепник. Це саме означає Диявол (Дявіл), Сатана, Триирод, Чорт, Гаргон.

Довбуш пасе вівці на полонинах Рокиті й Кедроватій, де зустрічає "білого, як стіна" діда-віщуну, який дарує йому надлюдську силу; він після зустрічі з віщунном може викорчовувати дуби, гнути берези. Цей мотив звучить "Слово о полку Ігоревім", але Віщун – співець Боян. Дід говорить у пісні-хроніці про Довбуша:

*"Будеш красний і багатий, усе будеш мати,
Лиш не смієш чужій жінці правду розказати."
... Пасе Довбуш молоденький вівці в Кедроватій,
Аж тут зачало гриміти, зачав дощ падати,
Як зачало фест блискати, з неба громом бити,
Вихопився Чорт на скалу, зачав ся глумити.
Небагато Довбуш думав, гримнув з пістольити,
Упав Чортик з тої скали, зачъив верещити.
Поточини полилися, таке си заводить...[9]*

Далі співається, що Ангели нагородили Довбуша силою і вічною молодістю за вбивство Чорта, який глумився Богові з-під скали (а за ін-

шими легендами – з печери), в яку бив грім, але не міг розбити, аж йому допоміг малий пастух Олекса Довбуш, тому й він одержує нагороду:

*"... Усе так ся стане,
і молодий вічно будеш, як місяць настане".*

Омолодження відбувається не тільки Місяця, але й майбутнього народного героя. Виходить, що язичницький бог, попередник Довбуша, був пов'язаний з нічним світилом. Ворожіння та чарування відбуваються "східних" субот, коли на небі з'являється молодий Місяць-Володимир, як його називають у народі.

За легендою "Життя Олекси Довбуша", старий чарівник, що схожий не стільки на волхва, як на Бога наших предків, кладе в рот Олексі маленьке трав'яне стебельце, аби той дістав силу, і благословить його на опришківську дорогу: "Єдина твоя вірна зброя - це чарівний топірець, який ти повинен добути собі сам. Він є на Чорній горі у Дідька (Аридника), що літає. Його можна убити ярою пшеницею, штолею від коня та гудзиком срібним." Як бачимо, Аридника можна вбити золотом (яра пшениця), сріблом (гудзик) і залізом (штоля), що відповідає металам Сонця, Місяця, Марса; Золотому, Срібному і Залізному вікам та й образіві Перуна. Ідол його у Києві був золотовусий (польський історик М. Стрийковський писав, що Перун мав золоті вуха, а тому цілком можливо, що вуса переплутав переписувач з вухами), срібною головою, мав залізну опору. Фольклор засвідчує, що так звані Золоті, Мідні, Залізні й Божі Токи – це місця, де стояли ідоли.

Олекса Довбуш коли був пастухом, то поклонявся богові худоби Волосу, який у фольклорі більше відомий, як Дідько, Хованець, Чорт, Щезун, Щезби, Антипко і має ще багато інших назв. Коли пастух став на шлях провідника загону опришків – ватагом, то в уяві карпатських скотарів він розпрощався з кастою кріпаків (раніше смердів), а став воїном, покровителем яких був Перун – Громовержець, якого князь Володимир Великий зробив головним богом імперії, що називалася Київська Русь, насадив культ Перуна новгородцям. Перун і Волос – антагоністи. Тому й народилися легенди про те, що Довбуш убив дідька, тобто Волоса, який у XVIII столітті для багатьох християн був уже нечистою силою, але гірські скотарі шанують його й досі. А ось чисту силу Довбуш дістає то від волхва-віщуна, то від архангела Гавриїла, то від самого Господа – Сідого Дідуса, ім'я якого є в пісенному рефрені: "Дана, Сід і Рід, і Дана", що в піснях звучить як: "Дана-сіді-річка-дана" [10]. Олекса Довбуш був дуаліст: і язичник і християнин. І він, безперечно, вислуховував поради мудрих віщунів – ясновидців, ворожок – баїльниць і священників.

Зберігся лист яблунівського управителя Йосипа Календовського до варшавського каштеляна Павла Беноє, в якому він описує подробиці вбивства Олекси Довбуша, з якого видно, що ватаг мав хрестик, але носив у тайстрі ще й язичницькі талісмани, над якими шептав свою примову – баяння народний дій-віщун: "Дзвінчук прострілив йому руку. Тоді поранений Довбушук відбіг від хати не більше як на десять кроків. Там упав і почала з нього литися кров. Разом з ним були лише два, які від

нього повтікали. Він, піднявшись, відходив за ними через город аж до лісу і зайшов туди на (відстань) чотирьох пострілів лука. Громада боялася, не йшла за ним, бо була темна ніч. Тільки на другий день, зібравшись, орендар і громада пішли по сліду до лісу і знайшли його під кущем, однак ледь живого. Ні зброї, ні дорогоцінностей у нього не знайдено, лише бляшаний підсумок, позолочену караватку, ладанку, два медальйони, пляшечку, в якій була свята олія, у коробці агнець, хрест, дев'ять зернин пшениці та п'ять різних птахів..." Оці "дев'ять зернин пшениці та п'ять різних птахів", яким опришок закосичував боршівку-капельюх, коли одягав святкове вбрання, найкраще ілюструють легенду про те, що Довбуша вбито зерном ярої пшениці та срібною кулею після того, як над ними попи відслужили 12 молебнів. За уявою гуцулів язичницькі атрибути треба було освятити в християнському храмі. Календовський твердить, що все це Довбуш носив у тобівці (тайстрі) зі шкіри. Це взяли космацький піп з орендарем і віднесли до церкви. Але ж ватаг мав при собі й дев'ять зерен пшениці, що говорить і про дев'ять вуглинок (жаринок), які ворожка кидає у воду, коли відмовляє вроки (сглаз) [11]. Народна пісня говорить, що волхв був з Буківця, де й сьогодні стоїть знаменитий Писаний Камінь, а поблизу сіл Ростоків, Криворівні є ще два камені, які називають "церквами", маючи на оці дохристиянські божниці, де поклонялися "каменю". Камені: "Голова Довбуша" і "Церковці" є і в сусідньому селі Яворові Косівського району Івано-Франківської області. Бачимо, що події розгортаються в особливому районі, де й досі збереглися скельно-печерні святилища:

*Аж раз Довбуш з легінями в Буковець виходить,
А їд йому дідок-віщун старенький приходить:
"Слухай, синку, що я буду тобі говорити,
Маєш гонор, маєш славу, вічно будеш жити,
Лиш на чужі жінки, синку, ти не задивляйся,
Людську кровцю не проливай та й не напивайся.
Чужа жінка тебе зрадить, а кров – не водиця,
Людську кровцю проливати, синку, не годиться". [12]*

Довбуш, коли ішов на якесь діло, то завжди радився з віщуном, але буковицький волхв помирає, Олекса за крок від Писаного каменя убиває багача Дідушка, що хотів звести його зі світу. У Криворівні знайомиться на храмі з Дзвінкою, якій признається вві сні, як і чим можна його вбити:

*"Треба взяти срібну кулю, ярої пшениці
Та із мої головочки срібні волосочки,
І дванадцять службів божих над цім відправляти,
Так лиш можна мене вбити, моє життя взяти". [13]*

За легендами, 12 попів на кулі, волосі й пшениці відслужили 12 молебнів. Це відповідає 12-ти сузір'ям, 12-ти Громовим святкам, 12-ти четвергам і п'ятницям. Бачимо, що на Святвечір готують теж 12 страв, розводять ватру з 12 полін, між першим і другим Святими вечорами минає 12 днів (6 і 18 січня). Якщо перша вечеря пов'язана з Різдом Дажбога-Сонця-Борця, то друга – Голодна кутя називається Бабиним вecho-

ром, а оскільки в цей день святять воду (Водохрище, Водорще), то зрозуміло, що Другий Святвечір – свято богині Дани, яка пов'язана з водою – Йорданське свято. Прізвище Дідушка, якого вбив Довбуш на Юрія, чудово перегукується з Дідом (Дідухом), тобто Колядкоком (снопом-ідолом), що теж гине, завершивши зимове гроно Різдвяних свят. Частина його ще йде на Водохресне кропило, яке в деяких карпатських селах (у верхів'ях річки Лімниці) називають святилом. Це є та ж сама пуга, яку "несе Ілля на Василя", свято якого співпадає з Новим роком за старим стилем. Язичницькі Дід і Баба досі діють у Маланці та Вертепі, зокрема в Карпатах.

Легенда "Довбуш і дідок" оповідає, що Довбуш прямував на Закарпаття до "трьох братів перших" (двоюрідних), щоб їх загітувати йти у опришківську ватагу. "І здивав старого діда, дід старий такий, що уже не сивий, але аж жовтий. (То був старий опришок. – С. П.). Посідали вони, а старий каже: "Ану дай, сину, ліву руку". Узяв, подивився на руку та й каже: "Важке твоє життя буде і твій вік". Але подивився на праву руку і каже: "Дуже маєш щастя до сеї гадки, що думаєш. Маєш до того, синку, силу – з силою ти вродився. Але коби-сь мене послухав, що буду тобі оповідати, то будеш добре стояти. Уважай аби-сь руську віру ніколи не кинув і кров не пролляв, бо ти руської віри. То піде кров за кров". Довбуш побожився, що сповнить усе, як дід учив. "І дідок узяв тоді цізорик^{*} і вирізав зі своєї долоні таке зело і посяг тим цізориком Довбушеву руку, задер трохи попід шкіру, затрутив туди того зело і папером замотував, аби так заросло...". Дід сказав, що тепер Довбуша ніяка куля не візьме, а замок, хоч би який, то отвориться, аби лиш притулити долоню.

Носії фольклору ототожнюють з цією травною ключ-зілля. Вірять, що треба знайти гніздо зеленого дятла-жовни, в якому є молоді потята (пташки). Дітей треба закрити в гнізді, а під ним прибити дошку. Коли зелена жовна принесе їсти своїм малим і побачить, що до гнізда нема доступу, то полетить шукати зело, яким відімкне гніздо. Цю траву треба заживити під шкіру правої долоні, що й зробив дід Довбушеві. Але це ще не єдине свідчення того, як міфологічна інформація лягала на постать опришка.

Багато що прояснює легенда "Головач з Гутинських гір", в якій мовиться, що Головач убив Біду і був такий сильний, що не було йому пари. Він сидів під полониною Гутин, яка називається "Погане місце", що вказує на місце поклоніння язичників. Оскільки легенда записана в часи австрійського панування, то тут діє цісар, який воює з поганим царем. Поганий цар запитував, скільки цісар має війська? Той відповів, що одного-єдиного воїна. Цісар пообіцяв Головачеві дати, що той схоче, аби лишень побив поганого царя. Головач на те згодився й сказав зробити собі сталевий меч-палаш на дванадцять сажнів довгий (у Довбушевому загоні діє дванадцять опришків) і аби був на оба боки гострий. З цим палашем Головач пішов на поганського царя. Ворог став над ним сміятися.

* Цізорик – невеличкий ніж

Головач, як махнув палашем, то упало народу на дванадцять сажнів у один бік, як махнув ще раз, то знов упало на дванадцять сажнів у другий бік. Кулі сипалися на нього градом, але він не робив собі нічого з того, бо його не бралася куля. Нарешті ворог злякався й утік, а Головач виграв війну. Цісар кликав його до себе, в столицю, але він не хотів іти, бо казав, що йому ліпше жити в горах. Цісар посилав йому під Гутин, де Головач перебував, вина по бочці та ялівку (телицю. – С. П.) на кожний тиждень. Ось тут ми чітко бачимо, що мовиться не про реального опришка, але про бога, якому приносили жертви на полонині Гутин у Чорногорі. Йдеться про великого боввана. Головачем називали і головного бога (його ідола) і ватажка. "Довго так воював Головач, аж доки його коханка не зрадила, як Довбуша. Коли його зрадила, то убили Головача". За це начебто цісар наклав штраф на мадярів, які винні в загибелі гуцула Головача. Цісар наказав з черепа Головачевої голови зробити чашу, в яку збирали червоні (золоті монети). Штраф за вбивство Головача був дуже великий: у череп умістилася гелетка (25 кілограмів) золота найвищої проби. Саме через те, що голова була така велика, богатиря названо Головачем [15].

Ця легенда записана в найвіддаленішому гуцульському селі Головах (звернім увагу на те, що джерела в Карпатах називають головами і головицями і є населені пункти, названі Головами, Головецькими; також так називаються водойми). Вона розповідає, що Головач кулі ловив ротом та й випльовував, немов кісточки з вишень. Дозволяв, як казковий герой, варити себе в соровиці. Соляна ропа, кипіла, а він на черні грав у флюяру. "Так як у нас розказують люди усяке про заслуги Довбуша, так на Угорщині (Закарпатська область на той час належала до Угорщини. – С. П.), під Гутином, розказують про славного опришка Головача" – зауважує оповідач, підтверджуючи цим версію про святилище в Чорногорі. Неважко здогадатися, звідки взялося ім'я Головач. "Капище" походить від "кап", а "кап" – це голова, бо ж капелюх – наголовник, як і капюшон. І Головача і Довбуша волхв нагороджує срібним або золотим волоссям, що є символом місячного і сонячного проміння. Ілюстрацією до легенди є Головатий камінь у Терношорі між Снідавкою та Яворовом (Безулька Третя). Головний ідол – вагітна жінка, що зліва нагадує чоловічий фалос, але в підніжжі скали є велетенське (в діаметрі вісім метрів) зображення божища, що справа символізує Сонце, а зліва – Місяць. Саме тут слід шукати основи міфу про героя і зрадливу коханку.

У легенді про попередника Довбуша – Головача ми бачимо, що підкуплена ворогами коханка вивідує, від чого може загинути герой. Головач признався, що треба вирвати йому з голови срібний волос, набрати з пароя воску, зсукати на тім волосі свічку, дістати ярої пшениці, набити пшеницею кулю, так як металевим дробом, а на тій кулі "відправити дванадцять соночних, дванадцять утринь і дванадцять службів (Божих), то аж тою кулею його можна вбити". Безіменна коханка Головача це й учинила. Вона спочатку вирвала з голови непереможного витязя срібний волос, як і Дзвінка з голови Довбуша.

Очевидно, що в легенду про опришка Головача, як і в літопис "По-вість врем'яних літ" привнесено дохристиянський міф про язичницького героя чи бога. У легенді "Близниця і Петрос" таким головатим, як і Головач, виступає Страхопуд, якому приносили гуцули жертви. "Люди порубали на шматки Страхопуда й спалили на попіл, а сестру й брата поховали" [16] – такий кінець Страхопуда (ідола). Подібну легенду записано у кількох селах (різні варіанти) Галицького, Калуського та Тисменицького районів. Йдеться в ній про змія, який начебто аж з Тіролю приповз чи приплив під давній Галич, і жив у лісі між селами Бабин Зарічний і Бринь (там, де була Галицька брама). Свищоватим потоком він виповзав до гостинця-шляху "на жир", де поїдав волів доти, поки його не вбив Побережник. Змій хвостом повалив і ліс. Тоді Побережник спалив змія разом із лісом [17]. Тут, у Брині збереглися якісь вали, що могли бути місцем давнього святилища. Раніше місцеві жителі розказували, що тут був Золотий Тік, де, очевидно, стояли ідоли богів. Поблизу цих окопів, на правому березі Лукви, поблизу села Вікторова є Криниця у лісі Грабники, вода з якої вважається цілющою і до неї ходять досхід сонця на Івана Купала, кидаючи у джерело монети і закутуючи кулі стручками

Те, що Страхопуда "порубали на шматки", нагадує нам смерть Довбуша. Ватаг заповідає своїм побратимам:

*"Ой ви,хлопці, ви, молодці,
Беріть мене на топорці.
Беріть мене на топори,
Та несіть ня в сині гори.
А там мене положіте,
На мак дрібний посічіте.
На дрібний мак посічіте,
З терня вогню – і спаліте.
Попіл в землю закопліте,
І хрест мені не кладіте".*

Як бачимо, Довбуш поводить не тільки, як язичник (наказує спалити і хрест не класти), але й смерть його нагадує смерть ідоляську – Страхопуда, якого порубали й спалили, як і змія під Галичем. Так же само спалювали тіла давніх князів.

В іншому варіанті пісні співається, що Довбуш просить поховати його не в синіх горах, а в Чорногорі. Верховинці співають і оповідають про те, що могила Довбуша "у Чорногорі під явором". Вона відкривається і світиться як золото. Найімовірніше, що "Погане місце" на Кедрова тому, де під сідцем Довбуша, – печера зі скарбами, – ото і сприймали за могилу Бужа, що зробився Довбушем. За легендою, вівчар хотів щось узяти з відкритої могили народного героя, але його викинуло, що ледве живий лишився [19].

Якщо є легенда про могилу Бужа (Довбуша), то має бути й про місце його народження. Таких легендарних місць багато: Заріччя, Микуличин, Печеніжин, Перегінське і інші. Це говорить, що в давніх святилищах були символічні місця народження Бужа, які проникли в пізніші ле-

генди. І таке місце є. Немовляті потрібна колиска. У Бескидах, поблизу Тухольки є гора Колиска. Теперішня легенда говорить про дві сотні опришків, яких приводив сюди Довбуш, щоб закопати гроші. Тоді росли на горі два явори й була криниця. Скарб закопали на тридцять сажнів від криниці в західному напрямі, а тоді поробили колиски й колисалися [20]. Але ж в Карпатах гойдалки називають колисанками, а колиска є колискою. Пригадую, в дитинстві молодь робила колисанки до Зелених свят, і це було дуже захоплюючою розвагою. Але попри все це ще й ритуал, бо ж на Зелені свята виходять з води Русалки, грають Мавки. Мавки (у Карпатах Нявки, Лісні, Повітрулиці, Вітерниці, Майки) гойдаються на вітках беріз, а Русалки – на плакучих вербах. Довбушеві камені й скали теж пов'язані із Зеленими святами, коли явором (різновид клена) клечають домівки, подвіря, поля, городи, хрести, криниці.

Щодо криниць, то вони є по всіх Довбушевих горах, долинах, скалах, каменях...Поблизу Явірника, під Чорногорою, - Довбушеве чуркало. У Чорному лісі є Зелені керниці, де пив Довбуш ідучи до Галича. Щоб не забути це місце, вдарив об камінь долонею, і долоня відбилася на плиті. Відбитки ніг, долонь, лап бачимо на Довбушевих каменях у інших місцевостях. Поблизу Славська на Львівщині Писана криниця в печері, де, за легендою, Довбуш розписався пальцем. Гаї були місцем язичницьких ігрищ, і Гайська криниця є в Мшанці Старосамбірського району. В селі Полику Богородчанського району від Доні Юрчак я записав легенду про Довбушів кадуб, що за Чорною Бистрицею. Довбуш вів опришків, вони хотіли пити, а води не було, й дорікали. Він розсердився, вдарив кулаком об пень, забив його в землю і з-під землі вдарило джерело. Довбуш викопав криницю між Трійцею і Тростянцем у Снятинському районі [21]. Характерно, що Довбушеві криниці не замерзають у найлютіші морози. Поблизу криниць урочища називаються Погарами й Погорільцями, що теж говорить про спалені священні ліси, дерева, святилища чи ідоли.

Можливо, що уявлялися вони місцями вбитого й спаленого Змія, бо ж блискавка, яка влучала в Лукавого, викликала лісові пожежі. Криниця Зимівка знаходиться між Ізками й Рекітами в Міжгірському районі. Тут закопаний Довбушів скарб. Так же само Бужові криниці на Закарпатті й у Румунії перейшли на Григора Пинтю, а на Поділлі – на Кармелюка. Що стосується Лемківщини, то тут зафіксовано чимало легенд про Яношика. Але повернемося на батьківщину Довбуша, де його земляки поклонялися колись Бужу й усі міфи про нього перенесли на Олексу Довбуша.

Не виключено, що язичницький ідол стояв у селі Бережниці, поблизу Криворівні, де Олекса Довбуш побачив Дзвінку, та в Космачі, бо тут теж розповідають про Змія, якому в жертву давали тварин, бо інакше не пускав до лісу по гриби і ягоди. Його вбили з рушниці (кулемета, гармати), але в дохристиянську добу розказували, мабуть, про стріли, коні, мечі, булави... Довбуш часто ходив через село Бережницю, нині Верхо-

винського району Івано-Франківської області, де і тепер розказують про вбивство велетенського змія [22].

Довбуша, як відомо, поранено в Космачі наприкінці серпня 1745 року за три дні до свята Успіння Богородиці якраз під горою Завоєли, де є велика кам'яна брила з гротом, на якій багато написів. Ці написи називають тепер Довбушевими. Загальна назва гори Джугрин. Розказують, що на каменях дві зарубки належать Довбушеві, як і два сліди стопи; один слід – більший, а другий – менший. Пояснюють жителі Космача, що одна нога Довбуша боліла, тому й сліди в камені не однакові. Але подібні сліди є на багатьох інших каменях у інших місцевостях Карпат, на Дніпрі й на Дністрі, що засвідчує їхнє дохристиянське походження. У селі Кулішівці Сокирянського району Чернівецької області відбитки стіп велетня на камені називаються Божі ноги. Подібні відбитки були і в селі Сліди Могилів-Подільського району Вінницької області. Очевидно, що Геродот саме це називав слідом Геракла, а менший слід - жіночого божества [23]. Історики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника малий камінь у підніжжя великого тлумачать, як зображення жертвовного ягняти.

Якщо в Космачі на камені сліди ніг ватага опришків, то на Писаному камені є слід велетенської руки, як і в Терношорі, де, крім долоні, вибито три стопи, й у Чорному лісі. Тут справді Довбуш не раз перебував з опришками. Розповідь про те, що він закопав на горі між селами Буківцем, Яворовом, Білоберезкою, Хороцевом, Устеріками та Ясеновом великі скарби, подібна до сотень інших. Аби ніхто не відкопав скарб, бо Довбуш пішов у Чорногору, відколов на горі Піп Іван (Попиван) великий камінь, який приніс на плечах сюди, і привалив ним золото й срібло. Аби камінь був гладкий, Довбуш обтесав його, а знизу витесав-видовбав зимарку-печеру, де ночував з опришками. Аби знати, де заховано скарб, Довбуш в камені витиснув свою долоню і зробив перший напис. Нині на камені написів дуже багато. Пробували й до скарбів докопатися, але з того нічого не вийшло, зате ще в тридцяті роки тут відкрито петрогліфи, які збереглися й досі. На самому камені є "Крісло Довбуша" й вибиті чаші із живлющою, цілющою і молодильною водою (це снігові і дощові води), які ніколи не висихають [24].

У народній поезії золоте й срібне волосся символізує сонячне й місячне проміння, скло – кригу, як, наприклад, у казці "Скляна гора". З Несторівського літопису дізнаємось, що з голови князя Святослава печенізький хан Куря зробив собі чашу, як і цісар з черепа карпатського Головача. Довбуш, який узяв на себе давні міфи, народився в Карпатах, у Печеніжині, а тому ймовірно, що печеніги занесли переказ з Дніпра в Карпати. Князь Святослав загинув коло славнозвісної Хортиці, де теж збереглися легенди про Перуна і про вбивство чорта кошовим отаманом Іваном Сірком. Кельти, які жили і в Галичині, теж пили вино з людських черепів-кубків, ворожили на крові, що витікала, знімали голови, четвертували свої жертви, боялися прокльонів. Їх називали ще й галами. Маємо приклади, як безсмертна міфологічна інформація проростає на новому

грунті. Можливо, що легенди печенігів у Печеніжині воскресли завдяки подвигам Олекси та Івана Довбушів, уродженців цього містечка.

Щодо легенд про Олексу Довбуша та Дзвінку, то напрошується висновок, що, як і біблійні Самсон і Даліла, вони теж прийшли з язичницької доби. Величезна кількість Довбушевих гір, каменів, "церков", "замків", "хат", "оборогів", "печер" не дозволяють допустити, що саме біблійний міф перенісся на опришка. Очевидно, що і в "Старий Заповіт Святого Письма" і в українську народну поезію увійшли прадавні міфи. Довбуш поборов вовка й ведмедя, а вони входили до почту Бахуса. Для прикладу візьмемо легенду "Довбушева сила". "Коли Довбуш мав дванадцять років, він пас у пана Манчуківського маржину*. Раз ведмідь убив йому вола саме на полонині Кедроватій. За це увечері пан Манчуківський не дав Довбушеві їсти, а зв'язав руки і ноги, поклав на колоду і дуже бив. Потім пустив з Кедроватої клубком у бердо, але бук затримав Довбуша, а сильний дощ очунав його. До батька Довбуш не вернувся, ходив по лісах, збирав ожини та їв. Ходячи горами, уздрів Олекса того ведмедя, що вбив йому вола. Ведмідь пив з джерела воду. Над джерелом була скеля. Коли Довбуш вискочив на скелю, то знайшов там сталевий топір. Він кинув топір у ведмедя і вбив його. "І-га, – сказав Довбуш, – через тебе я бідою, але більше не буду. Той топір сталевий – то громова бартка" [25].

Тут ми чітко бачимо, що "топір сталевий – Громова бартка", тобто сокира – зброя Перуна. Цей топір, що Довбуш здобуває убивши Аридника, діє в багатьох легендах. Довбушева кобила "Громова Хмарка", яку уособлюють карпатські верхи: Біла Кобила, Сива Кобила, знаходиться поблизу Кедроватого, а Кедроватий – те місце, де, як на Писаному Каміні, є кам'яний "сідець-крісло" попередника Довбуша – ідола бога. Можливо, що тут сідав волхв у Зелену неділю, коли на Чорну гору приходили богомольці.

Кедроватий, Гаджина, це ті полонини, де український Буж вбив Нечисту Силу (гадину). Ще й тепер гуцули кажуть: "Якби ся Кедроватий отворив, то би ся весь світ засвітив." Кедр – різновид світового дерева. Кедри у Карпатах, як і тиси, майже вирубані, але ті невеликі резервати, що залишилися, не можуть не викликати зацікавлення дослідника, бо збереглися вони там, де діяли дохристиянські скельні святилища. Чи не найбільшим нині є кедрове урочище "Яйко" на однойменній горі у Рожнятівському районі Івано-Франківської області. Саме тут заготовляли деревину для літньої вілли кардинала О. Сембратовича, в якій пізніше любив відпочивати і лікуватися митрополит А. Шептицький. По війні в будинку з кедрини розміщувався гарнізон військ НКВС і повстанці УПА його спалили. Віллу було відновлено для високопоставлених компартійних чинів, але її було знову спалено й знову відновлено нині для церковнослужителів, але вона уже не з кедра. Поблизу терема, між населеними пунктами Осмолодою й Підлютим, є джерело мінеральної води. Всі

* маржина – худоба

довколишні ліси належали церкві, а тому маємо підстави говорити, що ще раніше вони належали поганським жерцям, верховну владу над якими мали князі. Тут, де Бескиди межують з Горганами, є дуже багато слідів язичницьких храмів, а фольклор доніс до наших днів духовну культуру бойків і гуцулів.

Кедри в Карпатах називали див-деревом. Ця деталь цінна тим, що в народних піснях і в "Слові о полку Ігоревім" діє божество Див (Дів), який пов'язаний із затемненням Сонця-Дажбога, з "Мисленим деревом", що є іпостасією Дерева пізнання Добра і Зла та Світового Дерева [26]. Кедр у багатьох народів був саме цим деревом. Неподалік від кедрового урочища Яйко, в глиб Бойківщини, є гора Дів. А на Гуцульщині Буковинській зафіксовано скалу Чорний Дів. На Кедроватій, що входить до високогір'я Чорногора, колись відбувалися релігійні містерії. Сюди приходили люди в Святу (Зелену) Неділю з вірою, що побачать, як сонце на Довбушів "сідець" кидає з-за гір перший промінь і відкриваються скарби. На Чорногорі, під явором, за легендами, поховано Олексу Довбуша. Історичні джерела таку версію заперечують. Міф про дохристиянського бога, який мав ім'я близьке до імені Олекси, був борцем, але за тисячу років християнства багато забулося, а багато що зробилося незрозумілим для носіїв уснопоетичних міфів та легенд.

Розгадати таємницю див-дерева і святилищ у кедрових лісах чи поблизу них можливо, якщо вдатися до співставлень з іншими джерелами. Багато інформації несе епос про Гільгамеша, який більш ніж на тисячоліття давніший від Гомерової "Ілліади". Таємничі шумери свої епічні пісні про богатира складалі й записували клинцями на глиняних табличках десь 2500–2000 років до нової ери, коли на теперішніх українських землях ще розквітала загадкова трипільська культура. До речі, на кам'яній могилі поблизу села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області прочитується цей епос. Ми поки що не маємо повного тексту поеми про Гільгамеша, але те, що збереглося шумерською, аккадською, хурритською і хетською мовами, дає нам дуже й дуже багато. Ми з гордістю згадуємо запорозькі козацькі коші та кошових отаманів. Сучасна наука слово "киц" пов'язує з індійською каштою каш'я, а п'ять тисячоліть тому на півночі шумерської держави було місто Кіш, а на півдні – Урук. Серед вождів Урука згадується цар Більгамес, якого вважають прототипом Гільгамеша [27]. На нашу думку, вождь носив ім'я цього божества так же само, як і наші князі періоду Київської Русі та володарі інших слов'янських країн, мали імена богів: Святівіта, Бориса, Ярила, Роста, Володаря, Перемишля, Рогла, Волода.

Гільгамеша називали Більгемесом, Більгамесом, Гішом, Гішгімашом. Але в даному випадку нас не так цікавить сам образ героя-бога, як чарівний кедровий ліс, який охороняє потвора Хумбаба (Хувава в іншому прочитанні), що подібна до карпатської "снігової" людини - Чугайстрина. Спільником Гільгамеша виступає бог Сонця. Побратими полонять охоронця кедрового лісу. Енкіду відрубав потворі голову й приносить її у жертву верховному богу Енлілу. Сім проклять паде на голову вбивці й

він умирає. Карпатський дикий чоловік чигаїтестер теж проклятий кимсь, як і його брати. Він часто показується лісорубам і пастухам саме в Чорногорі, де полонини Кедроватій, Смотрич і Гаджина.

У тих районах, де ростуть карпатські кедри, є багато топонімів, які носять назву: Лолин, Лалово, Лелів, Лелево. Можливо, що під цим іменем виступає такий же бог, як Енліль, але слов'янське ім'я його Лель (Лаль, Ляль). Гуцульські діти батька називають словами лельо і дедьо. Можливо, що Хумбабу слід ототожнити з Горгоною, назву якої носить високогір'я Горгани, що починається від Бескида, поблизу кедрового лісу на горі "Яйко", й тягнеться до Чорногори. В Горганах записано чимало легенд про Змія, який живе в озері Лопушному під горою Сивулею, і про дракона Шаркуна (Шаркун – це той же змій Шаркань, персонаж закарпатських народних казок, і Шарокань "Слова о полку Ігоревім", якого плутають з ханом Шаруком), що нібито має під горою Хом'яком свою печеру. Очевидно, що мається на оці той же змій Горинич, але назви його різні: Змій, Ящір, Горгона (Гаргон), Шаркань, Хумбаба (Хувава). А чи не читається назва, як Чуचाва?

Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:

"Друже мій, далеко є гори Лівану.

Гори ті вкриті кедровим лісом,

Живе в тому лісі лютий Хумбаба, –

Давай його вб'ємо разом з тобою,

Усе, що є злого, – проженемо зі світу!

Кедру я нарубаю – поросли ним гори, –

Вічне ім'я собі створюю я!"

Енкіду вуста розтулив, мовить він до гільгамеша:

"Мені, друже, знати було у горах,

Коли блукав я із звіриною:

Є рови там на поприще навкруг лісу,-

Хто ж увійде у глибини лісу?

Хумбаба – ураган його голос,

Уста його – полум'я, смерть – його подих. [28]

Там, де ростуть карпатські кедри, замість ровів є глибокі звори. Очевидно, що " Довбушів сідець" на Кедроватій – ілюстрація до твору про гільгамеша:

Бачать гору кедрів, оселю богів, престол Ірніні.

Перед горою кедри несуть свою пишність

Полонина Гаджина, що злилася з Кедроватою, уявлялася на Гуцульщині місцем обителі свого Хумбаби. Можливо, що Гаджина, скіфська змієнога богиня, зазнала метаморфоз і перетворювалася в Золоту Бабу, бо ж Атена грецька була божеством зміїної природи і зображувалася зі змією (в храмі її імені жреці утримували змій, що було символом мудрості). Майже всі українські скельні святилища мають печери (Бабині нори), які нерідко називають Зміївськими, Зміїнецькими і їх супроводжують легенди про витязя Довбуша і Змія. А ще гуцули досі вірять, що в кожній хаті є домова гадюка (софія), яку не можна вбивати. Змієборчий

мотив пронизує усі епічні твори про героїв аж до "Слова о полку Ігоревім" і "Витязя в тигровій (треба барсовій) шкурі". А починалося це від Гільгамеша або й ще раніше, але ми не знаємо творів, які були б давнішими за шумерські епічні пісні про борця з охоронцем кедрового лісу Хумбабою (у шумерів – Хувавою). Тут співали, що "Вид Хувави подібний до змія, що згорнувся посеред виноградника! Наче вогнем палючим Гільгамеш ляпасом його обпik! Клацає зубами Хувава!" До речі, карпатський Чугайстер теж шепелявий, з вибитими зубами. Його теж "бачили" звитим у калач довкола багаття, а поблизу багатьох давніх міст фіксується легенда про змія, якого тут убито – мотив перемоги над язичництвом. І змії охороняє скарби під "Сідцем Довбуша" на Кедрова тому в Карпатах

Можна здогадатися, що поєдинок Гільгамеша та Енкіда з Хувавою приурочувався до Зелених свят, бо ж полонини Кедровата й Гаджина була тим місцем, де (говориться вже) Зеленої (Святої) Неділі Сонце кидає перший промінь на "Довбушеве крісло" – місце ідола, що відігравав роль своєрідного астрономічного мірника. Під "кріслом" була велика печера. Це дає право думати, що найдавніші календарі й годинники були природними об'єктами – каменями, як оцей у фантастично прекрасному й малодоступному місці, з верхами, деревами, річками, озерами й джерелами. Можливо, що цей "сідень" служив колись волхву, як і на Писаному камені, як і Карликове Крісло на Південному Бузі й Чингіз-Ханове на Кам'яній могилі.

Див-дерево або кедр стає символом проміння. Очевидно, що довга хвоя-щетина нагадувала зелені промені, а в час відмирання – мідяно-золоті. У епосі про Гільгамеша співається:

Промінь жаху, перший свій промінь, Хувава скинув на них.

Земляки Гільгамеша, супутники Гільгамеша

Зрубали гілля його, зв'язали гілля його,

До підніжжя гори склали його.

Промінь жаху, другий свій промінь, Хувава скинув на них

І так до сьомого.

Коли ж останній, сьомий свій промінь він скинув на них,

До покоїв Хувави ступив Гільгамеш. [29]

Міфологічне число 7 засвідчує, що Хуваву можна тлумачити як божество Місяця, який змінює фазу за сім днів. Разом з цим воно є й іншою мірою часу: від Великого дня (християнської Паски) до Зелених свят минає сім тижнів, як і сім тижнів з Масляною має Великий піст. Переполовинення, тобто середа на четвертому тижні після Великодня, вважається Рахманським Великоднем. Переполовинення семи тижнів нагадує переполовинення Місяця. Зникнення його з нічного неба уявлялося як втрата голови. Можливо, що саме тому не Гільгамеш відрубав голову Хувави (чи не звідси й ховати), але Енкід. Це викликало великий гнів Енліля, великого бога:

Енліль звідти, де жив Хувава, забрав промені сйива.

Перший промінь його Великий річці віддав,

Другий промінь його (текст, кому віддав, втрачений)

Третій промінь його (теж втрачено текст)

Четвертий промінь могутньому Леву віддав.

П'ятий промінь Каменю Прокляття віддав.

Шостий промінь Великій горі віддав.

Сьомий промінь богині Нунгаль віддав. [29]

Цей текст чудово ілюструють назви урочищ Чорної гори, поблизу якої є навіть "Камінь Прокляття" – скеля Скам'яніла Багачка" там, де потік Бісків впадає в річку Путилу, притоку Черемоша. А далі текст нагадує фінал поеми "Слово о полку Ігоревім": "Володарю променів Гільгамешу, дикому бикові, що до гір дійшов, що до моря зійшов, всесильному богові Енлілу – слава! Богові Енкі – слава! О, Гільгамеше, верховний Кулаба! Добра пісня похвальна тобі!"

Залишається тільки "дикого бика" назвати так, як його називали на Русі – Буй-Туром. А ще бика називали Бугаєм, Бусом, Босом. Ця назва прийшла від греків. Енліля шумери називали ще й Муллілем. Шумери вірили також у Тура Землі Великої, тобто підземного царства, куди зникав Місяць, що своїми формами при настанні й у останній фазі нагадував два ріжки. Тут же, поблизу Кедроватого, що називається "Поганим Місцем", у чорногірському високогір'ї, є верх Туркул. І таких "Туркових" і "Турових" топонімів на Слов'янщині фіксується безліч, як і гідронімів. Про Турів колодязь у білоруському місті Турові розказують, що має три дна, як і карпатське озеро Марічейка, що теж на Чорногорі. Воно називається Морським оком, як і Несамовите, але про них детальніше поговоримо в іншому розділі. Виходить, що Чорногора – місце входу в потойбічний світ, де закований на 12 ланців перебуває Аридник-Триюда (Гаргон). Легенда говорить, що в середині Чорногори спить військо, яке колись розбудить Білий Витязь [30].

Довбушеві камені пов'язуються із Зеленими й Купальськими святами. Зелені свята або Трійця було святом і потойбічного світу, бо й тепер у ці дні поминають померлих, а саме галуззя, що називається клечанням і маєм, несе ту ж саму назву, що й Лісні Дівчата – Майки. Аїр, яким встелюють долівку (підлогу) – татарське зілля, лепеха (лепіх), шувар (швар), водяний любисток, явір, шувар. Лепеха або ж аїр – це татарське зілля, а татарів називали тартарами, як і потойбічний світ (Ад або ж Предисподня, Пекло).

Не виключено, що між Гільгамешом і назвою символічного Дерева Життя, яке називається гільце (гильце) є глибинний взаємозв'язок. Народження літературного образу Гільгамеша не з'ясоване. Він під іншим іменем міг жити і серед інших народів. Безперечно, трипільці мали свій епос, подібний до вавілонської (шумерської) епопеї про Гільгамеша. Вони підтримували добрі взаємозв'язки з Месопотамією. Шумери вірили в Дерево Життя на березі Євфрату, що нагадувало хату й називалося хулуппу-дерево. В польській мові хата й нині – халупа, а в нас коробка – халупка. У вітті Дерева Життя гніздився Анзуд-птаха, у корінні – Змій. "Посередині Ліліт-діва спорудила собі житло. Діва білозуба, серце без-

турботне". Ця Ліліт-діва вважається попередницею Єви, але вона має всі ознаки Літавиці (Повітрулі, Вітерниці), яку наші предки називали ще й Повією, Красною Дівою або Панею. Не виключено, що це Леля (Ляля) Шумери вірили, що існує підземний Кур:

*Коли Ан собі небо забрав, ось коли,
А Мулліль собі землю взяв, ось коли,
Коли Гашангаль шлюбним дарунком
Кур підземний подарували, ось коли,
Коли Батько у Кур підземний поплив, ось коли,
Коли Аманкі у Кур підземний поплив, ось коли.* [31]

В "Слові о полку Ігоревім" про смерть князя Всеслава теж мовиться аналогічне, що він "дорискався до Кур Тьмутороканя". Якщо зважити, що в Передкавказзі був край Київської Русі, що Тьмуторокань над морем, що князь Всеслав теж "у Кур підземний поплив", то наші предки вважали це місце входом у Кур – Пекло. Тут, на Кавказі, справді протікає річка Кура.

Ось чому на Кедровому, на Гуцульщині, в Чорній горі, "...там коло гребеня на полі стоїть сідець. Той сідець – то вирубаний камінь на чоловіка. То геть вирубано на голову, плечі, руки, ноги і на люльку так, що як сяде чоловік, то на кожну частину того тіла є вирубане місце... Довбушева комора від сідця – на один верг Довбушевої бартки".

Між Головачем і Довбушем у фольклорі стоїть опришок Григір Пинтя. З його іменем пов'язують загибель Хустського замку, хоч замок загинув від удару блискавки в порохову вежу. Гармата Пинті, за легендою, закопана ним на горі Чебрин за Тисою. Вона з букового або черешневого дерева [33].

Всі народні герої мають вразливі місця на своєму тілі, як і античний Антей. Пинтю, наприклад, зачаровують відьми-босоркані. Вони припікають його жаринами-гранню на випробовування, чи витерпить, а тоді тільки роблять такий відвар із зілля, аби його куля не брала. Пинтя намазав себе цим варом, і лиш на спині не зумів натерти себе чарівною маззю. Пинтю зраджує фраїрка [34]. Назва дівчини могла утворитися від богині Фрейї, що була слов'янською П'ятницею. Її брат ударив ножом Пинтю. Той ще міг жити, але замочив ногу. П'ята Пинті, як і інших опришків, яких купають у відварі з всесильного зілля, була вразлива, як і Ахіллова, що стає причиною смерті героя. Тут чітко видно, як провідникв опришків у фольклорі перебрали на себе ті якості, які народ надав язичницьким богам і героям. Спрацював інстинкт самозбереження етносу, самозахисту на фольклорно-етнографічному рівні.

Вмираючи, Пинтя бачить малого хлопчика й передає йому свою силу.

"І тут він побачив на дорозі хлопчика, який дуже плакав. Прикликав того хлопця, визвідав, чого він плаче. Хлопчика звали Довбушем. Плакав він тому, що газда його дуже набив, бо вовк вівцю загриз. Пинтя дуже зрадувався, що побачив такого хлопця, який ненавидить багачів. Вповів Довбушеві, що передає йому свою силу. Дихнув тричі Довбушеві

в рот, видихнув із себе всю силу і вмер. І став Довбуш дуже сильним. Правда, не таким, як Пинтя, бо лише половину Пинтевої сили дістав – друга половина сили старого опришка витекла з кров'ю. Довбуш за те, що убив чорта, зробився таким, що його куля не брала. А ще він знайшов таку траву, що всякі замки вдопирала" [35], тобто ключове зілля.

Крім "Довбушевих" печер, що названі пивницями і коморами, скал, каменів, "церков", "каплиць", "костьолів", "оборогів" є ще й "Довбушеві перини". Це величезні камені-скали, які знаходяться поблизу села Новоселиці Виноградівського району Закарпатської області. Місцевою говіркою називаються вони "Парни Довбуша". Нині, здавалось би, неможливо відновити, як в дохристиянську добу тлумачили появу цих "перин"-каменів. Але коли йдеться про "перини", то можна здогадатися, що поетична уява тодішніх жителів Закарпаття малювала собі, що тут ночував Бог, чи напівбог-напівгерой, Буж. "Лежанки" є в рукотворних штольнях "Довбушевих скал" поблизу Бубнища Болехівської міської ради Івано-Франківської області, У Скалі між Поділлям і Дібровою Рогатинського району цієї ж області, в Тернополі. А у Словаччині, де опришків називали живанами і збійниками, поблизу села Гнушки, є скеля "Яношиків диван". Колишній ватаг бескидських опришків має явні ознаки сонячного бога. Коли жандарми-пандури хочуть зловити Яношика, він лягає на камінь, який так розігрівся, що тодішні жандарми не могли наблизитися, бо їх пекло. Яношик тим часом спав, а коли небезпека минула, встав і пішов своєю дорогою. І Довбуш, і Пинтя, і Яношик, і Головач подібні до Алкіда-Геракла і Аполлона.

Можливо, що з цими "перинами" пов'язувався варіант Геродотової легенди про праотця скіфів-сколотів, який заснув тут перед знайомством з Праматір'ю (півдівою-півзмією). За тисячоліття міфи наклалися на міфи, а тому відновити первісний варіант неможливо.

Разом з цим ми повинні пам'ятати про те, що Каміні Довбуша дуже нагадують індійські камені бога Шиви, що входив до трійці Тримурті. Вони там так само стоять у Гімалаях над річками, а Ганг витікає з пальця бога. І до цього слід поставитися з розумінням. Очевидно, що в добу, коли поклонялися Стрибогу-Триголову, народився звичай навесні пекти три сирні паски (тоді вони називалися дорами). Першу дору із сирю з'їдали на Великдень, другу – Провідної неділі й третю на Рахманський Великдень, тобто через тиждень і на 25-ий день, четвертої середи від Великодня.

Відкриття археологами найдавнішого в Європі стійбища людей поблизу Чорногори, над Тисою, якому до мільйона років, дає нам право твердити, що й святилища тут повинні бути найдавнішого часу. Без духовних святощів людина не розвивається.

До комплексу дохристиянських святилищ входила і Чортова гора, яка є між населеними пунктами Новоселиця, Черна та Королево (цього ж, Виноградівського, району). Оскільки Закарпаття цілі століття перебувало під п'ятою чужоземних поневолювачів, то й Чортову гору нині називають Фрасин або Фразинул (Фрасинул), що означає Чортова гора. Ця

гора у Гутинському високогір'ї. Гутин є і в Чорногорі. У Новоселиці, в середині XVII століття, побудована унікальна Успенська церква, яка, очевидно, своєю гострою вежею нагадує дохристиянський храм. Місцева легенда засвідчує, що не з Чебрина, а з цієї, Чортової, гори ватаг опришків, Григір Пинта (Пинтя) з дерев'яної гармати, змайстрованої ним із в'язя, вистрілив у Хустський замок і розбив його.

Ця легенда про знищення Хустського замку має глибоке коріння.

Якщо оглянути Урицьке, Бубнищанське, Подільське (Сарниківське) та інші скельні храми, які нині називаються "Скалами Довбуша" або, просто, скалами, то всюди побачимо, що скельні городи були і святилищами, і укріпленнями для оборони при нападах ворогів. Пізніше так же само ховалися по монастирях та церквах, коли з'являлися іновірці. Нерідко скельні городища називаються замками, хоч фольклорний, топонімічний і гідронімічний матеріал переконує нас у тому, що тут були святилища. Очевидно, що місцеві князі та інші високопоставлені особи поєднували владу військову, господарчу й духовну, будучи верховними жрецьми.

Хустський замок виник приблизно в XII столітті, а до того тут, як і в Мукачеві, як і в Невицькому, діяло святилище. Скажімо, Капона, або Лиса гора, поблизу Бурштина, чи не найцікавіша з ланцюга давніх капищ. У фольклорі шанувальники поганської віри перетворилися в турків і татар, а міфи поповнили "турецько-татарський" репертуар оповідачів. Ось, наприклад, донині збереглася легенда про дворянина Хуста, який був засновником міста у межиріччі Ріки й Тиси та укріплення на високій горі, яка нині називається Замковою. Коли наближалася орда Батия, до замку примчав на коні гінець і передав Хусту наказ угорського короля приєднатися до його війська. Хуст залишив у замку частину залоги, а сам з військом подався на річку Шає, де король готувався до битви з татарами. Битву король програв. Воевода Хуст (гадаємо, що назва міста походить від прадавнього слова "устя", тобто "холм в усті Ріки"; Хуст називають і Густом, а тому "г" могло залишитися від слова "город", тобто – "город в усті") врятувався живим і з поля битви рушив до свого замку в горах Мараморощу. Він не знав, що татари, обманувши залого, проникли до замку, розграбували й спалили його, а жінку Хуста із сином забрали в рабство. Чудом врятувалася тільки дочка володаря. У татарській неволі розлучили матір із сином. Малий потрапив до ханського палацу. Тут хлопчина познайомився із старим чоловіком, що розмовляв тією ж мовою, якою плакала й співала його мати. Старий розказував малому хлопцеві про далекий і прекрасний край, звідки обидва були родом. Так минуло багато літ. Хлопець виріс, змужнів, і тоді дід запропонував йому тікати додому.

А за цей час воевода Хуст відбудував замок, знов укріпив його, а на одній із терас гори збудував каплицю на пам'ятку про сина й дружину. Тут він поклявся перед Господом Богом, що стратить кожного татарина, який з'явиться в замку чи біля нього.

Виросла й Хустова дочка, стала красунею. Одного разу молилася в каплиці, коли тривожно заіржав кінь. Вона вибігла з каплиці, побачила хижого звіра, вискочила на свого коня й кинулася тікати. Але звір пустився в погоню. Коли він уже наздоганяв коня, з лісу ринувся на нього вродливий, сильний юнак. Зав'язалася боротьба. Юнак ударами ножа убив хижака. Правда, звір порвав на ньому одягу. Рятівником дівчини був її рідний брат. Вона впізнала його по родимій плямі на спині. Старий дід, що прийшов з цим хлопцем до рідного краю, побачив, як його молодий супутник обнімається й цілується з сестрою, то одразу ж помер на місці. Наманувся на це і управитель замку, що був закоханий у дівчину. З ревності він кинувся до воєводи Хуста й доповів, що його дочка цілується з татариним. Воєвода Хуст, вірний у своїй клятві, наказав слугам зловити татарина й стратити. Слуги тут же виконали розпорядження Хуста. Не дивлячись на плач і просьби Хустової дочки, потягли її брата на скалу й відрубали йому голову. Дівчина божеволіє. Вона плаче, рве на собі волосся, проклинає слуг і батька за вбивство рідного сина. Коли під'їжджає на коні її батько, дівчина показує йому родиму пляму на тілі свого брата. З розпуки і відчаю батько запускає ножа у своє серце. Його дочка стоїть, дивиться і мовчить, аж раптом зі страшним криком зривається вона з місця і біжить у дрімучий ліс.

Це сталося дуже давно. Але і тепер щовечора з'являється на горі Червоній та дівчина, щоби проплакати до ранку за братом і батьком. Гору назвали Червоною тому, що тут пролилася невинна кров... [37] Важко сказати, чи це новотвір, чи дохристиянський міф, в якому діють певні персонажі, які мали язичницькі імена. Щодо гори Капуни, то її теж вважають могилою, яку насипали татари над загиблими в битві воїнами. Теперішнє село Руське Поле, що поблизу, нібито називалося Кривавим Полем.

За іншою версією Хустський замок збудували розбійники-опришки, тому й розбив цю твердиню ватаг Григор Пинтя. Прізвище провідника опришків тлумачиться, як горня, баняк. Бачимо, що ці розповіді можна поставити в один ряд з подільсько-прикарпатськими легендами про Буня (Баняка) Шолудивого, який очима руйнує городи, вбиває людей, а, нарешті, його голова котиться з-над річки Золотої Липи за Дністер, на береги притоки Бистриці – Ворони, яка у верхів'ї називається Велесницею, Стримбою. З цим Бунем (Баняком) пов'язана скеля в селі Луці Монастириського району Тернопільської області, декілька городищ на Івано-Франківщині [38].

Зрозуміло, що Григор Пинтя не мав такої гармати, щоб зруйнувати хустську фортецю, яка виникла на місці святилища племені білих хорватів (горватів). Твердинею заволоділи мадяри, далі – австрійці. Замок деякий час був одним з опорних пунктів угорських повстанців, яких підтримували українці Закарпаття. Потім замок знову зайняв австрійський гарнізон. Невідомо, скільки б ще служила ця твердиня для військових цілей, якби не нічна гроза на 3 липня 1766 року. Перша блискавка вдарила в корчму, друга – у будинок коменданта замку. На вежі два дзвона-

рі били в дзвін, який тільки тоді дзвонив, коли ставалася якась надзвичайна подія. Так і найбільша гармата стріляла вдосвіта тоді, коли котрийсь солдат дезертирував із замку. Тепер дзвоном хотіли відігнати від твердині нечисту силу. Але був ще один удар блискавки в дзвіницю – й обидва дзвонарі лежали мертві. Почалася пожежа. Охоронці твердині кинулися гасити вогонь, щоб він не охопив порохівню, але сталося те, чого найбільше боялися. Ще один спалах блискавки – і небесний грім змішався з вибухом порохового погребу, що був під циліндричною вежею. Такої сили грому не чув ще ніхто! Почалася скажена пожежа. Хто був при свідомості, той кинувся утікати, але вихід із замку був завалений камінням з вежі, що злетіла була в повітря. Рятувалися драбинами.

Хто вцілів з солдатів хустського гарнізону, той ще взявся ремонтувати казарму. З інспекторською перевіркою приїхав син імператриці Марії-Терези – Йосип II. Він розпорядився перевести вцілілих жовнів до Мукачівського замку.

Минуло 32 роки. І знову сталася така ж гроза, як і 1766-го. Блискавка вдарила у вежу й завалила її. Матеріал із замку брали на будову храму. На той час Пинті на світі вже не було, але через століття люди говорили, що саме він з в'язового канона (гармати) розбив хустську твердиню. За іншою версією, гармата була яворова. З цих історичних свідчень видно, що Замкова гора в Хусті має велику енергетику, що притягає блискавки. Мова може йти про магнітну аномалію, що не могло не дивувати язичників. Можливо, що порох вибухнув від кульової блискавки, яку нерідко сприймали, як дідька-біса.

Безперечно, що прізвище й ім'я Пинті Григора, як магніт притягнуло на себе дохристиянські легенди про Велета, який розбиває кам'яні мури, визволяє з темниць людей. Ім'я Григор і Георгій одного етимологічного походження, за яким стоїть Георгій Змієборець (Побідоносець) і слов'янський Бог-Борець Яровіт (Ярило) – іпостась Дажбога й Перуна Громовержця, нинішнього Юрія. Загибель замку від блискавки одразу ж розбудила народну фантазію, в якій воскрес Громовержець. А ще Григір Пинтя (Пинта) був, очевидно, в'язнем хустських замкових казематів, бо легенда засвідчує: "Славетний був розбійник-опришок Грегор Пинтя. Він грабував палаци й панів. Одного разу потрапив у руки панам, і вони посадили його у в'язницю Хустського замку й мали повісити. Але Пинті пощастило втекти, і він вирішив помститися панам. Зібрав військо з двохсот таких, як сам, легіників, наказав змайструвати собі з в'яза дерев'яну гармату й затягти її в ковані залізні обручі, а ядра для неї робити з каменю. Витягли опришки гармату на гору Чабрин, що стоїть на другому березі Тиси, навпроти Хустського замку, і поставили там на величезний камінь. Пинтя націлів гармату просто на замок і вистрелив. За легендою Пинтя стріляв двічі, бо після першого пострілу тільки дах знесло на замку [39]. Це відповідає тим подіям, що сталися насправді. Замок був зруйнований блискавками під час двох гроз 1766 і 1798 років, а грозами володів Перун.

Про те, що за Пинтею стоїть дохристиянський Бог-Велет, засвідчує легенда про близьке село Велятин: "Давно на Хустщині ходило 12 розбійників-велетів. Найсильніший між ними був Пинтя-велет. Десь сто років тому знайшли були постолі одного з велетів, може, й Пинтьові. Так у них діти, як у коритах, по Тисі плавали. Пани зібрали військо проти велетів. Одинадцятьох убили. Пинтя zostався у Малих Лазках (так називається звір). Викопав собі печеру-землянку і там жив. Звідти ходив на гору Кобилу, де робив дерев'яний канон, з якого потім розбив Хустський замок. А любовницю мав Пинтя чи то татарку, чи то циганку. Пани підкупили Пинтьову любовницю, аби взнала, де у Пинті сила і як можна його вбити. Любовниця жила з Пинтею у печері в Малих Лазках. Коли Пинтя розбив Хустський замок, веселий вертався у свою печеру, а увидіти, чи не втратив свою силу, скочив через Тису. Перескочити перескочив, айбо постолі намочив. То був поганий знак. Коли вернувся, любовниця напоїла його й звідус: "Чому всіх велетів могли вбити, а тебе – ні?" П'яний Пинтя показав їй під лівим плечем три золоті волоски: "Тут моя сила, у цих волосках". Коли Пинтя міцно заснув, коханка вирвала з-під його лівого плеча три золоті волоски, потім побігла за гайдуками. Ті прийшли, зв'язали Пинтю. Айбо боялися, що до нього може вернутися сила і він пірве мотуззя і всіх поб'є. Тому один із гайдуків штрикнув Пинтю списом під ліве плече. Так заснув Пинтя навіки. Аби його не забути, село, де цей велет народився, назвали Велетином. Так що Велятин названо в честь Пинті [40].

Знову ж бачимо, що легенда про загибель Григора Пинті така ж сама, як і про загибель Довбуша чи Головача. Виходить, що було ще й третє джерело, звідки легенда перенеслася на реальних опришків. Цим джерелом слід вважати колись струнку повість (віршовану чи казкову) про Велета-Бога або Героя. Скажімо, Писаний Камінь, що на Гуцульщині, з Чорної гори, теж приносять Велети, а ось "Камінь Довбуша", що в Яремчі, приніс сам Олекса Довбуш. Три золоті волоски, які мав, за легендами, і Довбуш, і Пинтя – це алегорія сонячного проміння. Перун теж мав срібну голову, а вуса (за іншою версією вуха) золоті. Дванадцять опришків, яких водили ватаги, – це міфічна дружина героя чи бога-борця, як і 12 апостолів – побратимів Христа. Відомо з історичних джерел, що такі священні дружини були прописані до храмів бога Святівіта (Священного Віта). Там їх налічувалося аж триста [41]. Число це перекочувало й у перекази про загибель трьохсот козаків під Берестечком у середині XVII століття, коли національно-визвольна війна під проводом гетьмана Богдана Хмельницького викликала відродження язичництва.

Нас тут триста, як скло,

Товариства лягло... –

писав Тарас Шевченко про Берестечко.

Бачимо в легенді, що гармата, з якої Григор Пинтя розбиває хустський замок, стоїть то на горі Чабрин, де є "величезний камінь", то на горі Кобилі, яка у Свидовецькому високогір'ї. Знову ж: гора Біла Кобила є поблизу Космача, в якому був убитий Олекса Довбуш через зраду ко-

ханки Дзвінки, а гора Сива Кобила поблизу Рогатина, де Чортова гора, Перенівка, Голодівка, три святилища-городища, незамерзаюче озерце, Бабинці – село Лісовської-Роксолани. Якщо Пинтева коханка "чи то тарка, чи то циганка", то Дзвінка насправді називалася або Ксенею, або Марією Дзвінчучкою, але те, що вона дійсно кохалася з Довбушем, історичні документи не підтверджують. Фольклорна традиція розтлумачується дуже просто: "дзвінка" в картах – "бубна" і Довбуш – бубніст військовий, тобто "добош" (таким насправді було прізвище народного героя). Довбушева церква в Космачі – це храм Параскеви-П'ятниці (Дзвінки). П'ятничанські храми у Великому Ключеві, Микуличині, Ямні та в інших карпатських селах. Міф про Бужа та П'ятницю-Дзвінку-Бабу перейшов на реальних людей: Довбуша і його коханку Дзвінчучку.

Міфічні мотиви у фольклорі постійно переносяться з одного персонажу на інший. Це простежується в легенді "Як Пинтя передав свою силу Довбушеві".

В цій легенді діють жриці-відьми, що вміють виготовляти таку мазь, яка рятує людину від кулі, шаблі й вогню. Ця змазуюча речовина – вариво з різного зілля. Воно дає силу. Пинтя тільки тому гине, що в одному місці не зміг змазати своє тіло цим відьомським варивом. Мотив нам відомий з грецької міфології. Правда, там йдеться про п'яту героя Ахілла. В нас же жрекині-відьми кидають на босу ногу Пинті жарину. І Пинтя, і Довбуш перед загибеллю намочують п'яти у воді, коли перестрибують потоки, що ріднить їх з грецьким Ахілесом.

Повертаючись до хустського замку, який, за легендою, знищений гарматою П.

За народними уявленнями Чумацький шлях називався Божою дорогою, по якій кінями їздив сам Громовержець. Святий пророк Ілля, який замінив Перуна, теж уявляється вершником. Безперечно, що "Громова Хмарка", – то є Перунова кобила, що стала у легенді Довбушевою. Земна іпостась цього коня – верхи Сива Кобила, Біла Кобила та інші, яких бачимо і в Карпатах і в інших регіонах України. Камінь, де нібито стояла гармата Пинті, – жертovníк. "Постоли", в яких ходив ватаг опришків, велет Пинтя, – то або ритуальні постолі, що зберігалися в храмі божества грому, або човни, які випалювали з різних порід дерев. Саме в таких каюках, дубах, лодіях спалювали померлих предків.

Печера-землянка, в якій жив Пинтя, – це та сама "пивниця" Довбуша, яких є по горах дуже багато. І не тільки тут. Довбушеві печери є й на Поділлі, але там Довбуша плутають з Добрушем і Волосом. Ще в деяких місцевостях печери пов'язуються з іменем Устима Кармелюка або з гайдамаками. Розбійник, гайдамака, гайдук, опришок – це постійні персонажі легенд і переказів про скельні святилища. Правда, якщо християнські монахи замешкали на деякий час поганський скельний храм, то вже печера-"монастир". Таких печер багато обабіч Дністра. Так у селі Петрові Тлумацького району Івано-Франківської області, що навпроти села Возилова Бучацького району Тернопільської області, є дві печери. В од-

ній, за свідченням тих, хто пробирався вглиб печери, є ідол. Дільниця називається Скіло.

Збереглася така назва не тільки тут. На мапі бачимо містечка, села, присілки такі, як: Сколе, Сокаль, Сокіл, Соколовиця, Соколівка, Соколан. Першогерой скіфів-сколотів, народжений матір'ю в скельній каверні-печері. Такі печери називаються норами, коморами, пивницями, льохами, вертепами. І назва першоцаря скіфів Скіла походить від скали. Безперечно, що батьком цього Скіла був або сам Дажбог, або його син. Саме ім'я бога Перуна в перекладі українською мовою означає те ж саме: скала, скеля. Громова скеля є в селі Кремидові Галицького району Івано-Франківської області поблизу Дівичої гори. Її ще називали Блискавкою, а ось камені в районі Сокольської гори – ілюмінація міфів про давніх богів, героїв і Скіла-царя.

Так же само у Возилові, над Дністром, якраз навпроти печер села Петрова, є гора Баба, з якою пов'язують загибель татарки. Алеслід пам'ятати, що в українському фольклорі свої язичники – "погана віра" перетворилися в бусовірів-татарів і турків, що теж "погани", яко іновірці.

На Пинтю (Пинту) лягли легенди про Баняка, бо це прізвище означає те ж саме: посуд для пиття, а на Довбуша – міфи про Діоніса (Евана, Вакха), тобто Бужа.

Деякі легенди починаються від незвичайного народження ватага (з лона мертвої матері). Він слабосилий і глухонімий доти, поки не перемагає Лукавого. Дар мови, слух, силу герой здобуває тільки тоді, коли вбиває чорта, який глумився Громовикові з-під скали (показував голий зад). Небесний Бог не міг вбити Дідька. Зрозуміло, що на зиму Перун завмирав, блискавка не блискала, грім не гримів, тому образ глухонімого цілком підходив і для бога, а не тільки для пастуха, якого перемінив на воїна-подвиг. За одною легендою Довбуш убиває Нечисту Силу в семирічному віці. Грім теж гримить сім місяців, якщо не враховувати аномалій, які трапляються в природі, тому це міфологічне число – своєрідний символ. Довбуш нагадує Геракла та Юрія Змієборця, про якого в Карпатах говорять: "Юр дав нам воду". Очевидно, що обливання пастухів водою на Юрія Зеленого передає і цю подію. Довбуш пастушив на полонині Рокиті, де до наших днів зберігся камінь-скала Горган, яку називають ще й "церквою", і тут постійно горять вогні. Під цим каменем Довбуш вбиває дідька, і він розтікається смолою по скалі. Правда, інший цикл легенд і пісень-хронік говорить, що Довбуш убив Дідька в Чорногорі, де є Чорна скала.

Полонина Рокита – найвища гора в першому пасмі гір Карпат, які в цьому місці називаються Горганями. Вона возноситься над усім Підгір'ям, і коли дивитися на неї з Печеніжина та Бобичева, де жили Довбуші, нагадує велетенського ширококрилого птаха, що летить у бік Чорногори. Коли гору вкривають грозові хмари, то здалеку видно, як у Рокиту та інші полонини б'ють блискавки. Нижче каменя Горгана протікає Прут, над яким гора Маковиця, Магура, Дрібла утворюють зображення

жінки, що лежить у позі статевого акту із Дажбогом-Сонцем, печера Довбуша. Перед якою є Камінь Черепаха і інші пам'ятки, це її статевий орган, який у народі називається ямою. Назва села, що входить до Яремча-Ямна. Тут Камінь Довбуша, водопад Гук, "Морське око", Погорілець, де спалено священний ліс, храм ідолів або поселення магас-жреця. Це не могло не викликати захоплення. А з Нечистою Силою асоціювалася кульова блискавка, що інколи з'являється навіть у хатах, не кажучи про гірські верхи, полонини.

Коли Волос був богом худоби, то він повинен був бути богом і пастухів. А тепер згадаймо, що літописець у "Повісті минулих літ" зафіксував, як русичі запряглися грекам Перуном і Волосом. Очевидно, що військові клялися Перуном, а купці – Волосом, бо ж худоба інині називається товаром (звідси й тварина). Не виключено, що Велес (Волос) – це інша назва Ярила-Арея, якому присвячені карпатські Хребти і гори Аруші.

Рокитою, колись називали нечисте місце, де когось убито. У Карпатах такі місця мають назви наметів (намітів) і таке місце є поблизу полонини Рокити, що поблизу Микуличина. Очевидно, що село Микуличин, яке було колись містечком, називалося колись інакше. Можливо, що й іменем Волоса. Поруч знаходиться село Ямна, а Велес був зв'язаний із загробним світом. У селі Ямні, на горі, яка в цьому ж верхогір'ї, що й Рокита, є зруйноване городище, де могли колись стояти ідоли, нижче – Печера Довбуша, а ще нижче – Камінь Довбуша, який нагадує гімалайські камені Шиви.

На північ від полонини Рокити є села Чорні та Білі Ослави, Чорний Потік. Село Слобода називалося колись Золотим Потокком, а в Рунгурах і Молодятині є багато слідів давньої релігії. Загадкова назва містечка Печеніжина. Коли тут наші князі поселили печенігів, як думають історики, то чому ж тоді Чорний ліс називався Печенігів ліс? Знаючи, що сусідній Майданський ліс називався "Хоросна", і неподалік є села – дві Велесниці, однойменна річка та село Волосів, то ми не можемо не нагадати, що таке лісове божество як Баба-Яга, теж свої жертви у казках пече. В неї одна нога костяна, а друга г..., що є нічим іншим, як стовбуром дерева і листям, яке зігниває. Невідомо нам, хто назвав кангарів печенігами. Коли слов'яни дали їм таку назву, то вони могли їх назвати іменем свого божества так само, як і татарів називали песиголовцями, а татари слов'ян – шайтанами (чортами). Можливо, що саме в язичництві слід шукати походження назви Печеніжин, бо таку ж назву має рослина. Розказують тут і про закопане золото. Про Довбушеві скарби зафіксовано так багато переказів, що їх можна видати окремим томом. За високогір'ям Чивчин, вже на території Румунії, є село Борша, де бував Олекса Довбуш з опришками. Поблизу села возносяться скали названі Шпицями, а в лісі були два велетенські камені. Легенда говорить: "На тім великім камені є вироблений ганок і оплетений шинами залізними. В тім ганку є дзвін, котрий в усі урочисті свята дзвонить. Під каменем є комора опришків."

Сокільська скала за Кутами, над Черемошем, теж могла входити до комплексу дохристиянських святилищ, одне з яких було вселі Бабині Косівського району Івано-Франківської області, де є городище зі слідами вогнищ, але якихось особливих споруд за валами не виявлено. Бабин називався Городським, бо ж сусіднє село – Город, де над річкою Рибницею теж зберігся "Сторожовий" камінь. Це треба розглядати в комплексі із священними Каменями на Хребті Сокільському й довкола нього. Села Малий і Великий Рожен – це села Роженьці-Баби, Печера Довбуша-вувльва Баби, а Чортів Палець – фалос. У Сокільській скалі, за легендою, сховані скарби та зброя опришків. Далі по Черемошу є село Хороцеве, що носить назву язичницького божества. Колись воно називалось Хороцово. Тут записано легенду про комору, де сховано стільки золотих грошей, скільки могли везти 12 коней. Легенда розповідає про те, що в скелі був ідол (вершник на коні), якого знищив хороцівський мельник [42]. Можливо, що був то ідол Хорса, іменем якого назване це село. А Хорс нагадує Юрія Зміборця. Ще вище, де Чорна і Біла ріки, на полонині Мокрині, печерне святилище діяло і в епоху християнства, бо ж розповідають: "...в полонині Мокрині, в долинах, є Довбушева комора. Там, у скалі, є кагла, закурена, почорніла. В ту каглу вже багато наметали каміння. То все вержуть камінь і слухають, чи глибоко він летить. У ТІЙ КОМОРІ НА СТОЛІ ВИРОБЛЕНИЙ ДІАМАНТОВИЙ ЗМІЙ-ЖЕРТВА І ТОТА ЖЕРТВА СВІТИТЬ ТАМ ВОДНО (підкреслення мос. – С. П.)– як уночі, так удень". Очевидно, що задовго до Довбуша тут зимував жрець, і вже згодом цю печеру замешкали опришки. "Є в тій коморі багато грошей. Опришки там мали свій млин. В ту комору годі найти двері. Є там цілі могили рогів, з яких опришки вистругували собі порошниці..." [43] Звідси близько до легендарної комори на Кедроватому, що за Чорним Черемошем, де збереглося скельно-печерне святилище з "кріслом Довбуша". На Поділлі такий сідець називають Кармелюковим, а на Кам'яній Могилі за Дніпром – Чингізхановим. Отже, ми маємо підтвердження, що наші предки кланялися не тільки гаям, колодязям, озерам, але й каменям, а чорта називали "Тим, що в скалі сидить". Можливо, що й віра в закопані скарби залишилася ще з того часу, коли кумирам приносили жертви.

В арконському храмі Святівіта на балтійському острові Руяні (Руґені) коштовності зберігалися в скринях, і легендарні опришківські скарби в Карпатах теж зберігаються в залізних скринях або в бочках. Є легенди і про золото в буйволячих шкурах, а такі шкури натягали на себе волхви, як про це розказували Василеві Стефанику два наддністрянці, що ходили в гори купувати дідьків. Вірили, що на шкурі наприкінці світу відбудеться поєдинок Громовержця Перуна з Арідником. Так поблизу села Довгого, що на Закарпатті, є скала, де жили опришки. "У скалі є одна глибока яма, нею можна спуститися до дверей. Двері ведуть до пивниці, у якій дванадцять буйволячих шкір, а в них зашите золото. Над столом – меч та інша зброя опришків... Однак до тої пивниці не завжди можна зайти. Та пивниця відкривається лише у Великодну П'ятницю

опівночі. В інші дні досерединини не можна дістатися, бо якась нечиста сила не пускає" [44]. У Тухольці Сколівського району Львівської області П. Баландович розказував автору, що на горі Довбушівці є плита, а під нею двері до пивниці Довбуша. Двері інколи відчиняються, і звідти виїжджають вершники на конях. У пивниці є купи золота. "А то було на Купала, на дев'ятий четвер, на Русальну П'ятницю!" [45] – сказав оповідач. Зрозуміло, що маємо свідчення, що Купала, Русальна П'ятниця і Дев'ятий Четвер – дохристиянські свята. Русалчин Великдень – це є сьомий четвер від Великодня. Четвер – день Перуна, а П'ятниця – Діви Дани (Дзвінки), інакше Юпітера і Венери (Фреї). Так що мотив легенди явно архаїчний. Цінно, що печери тут називаються пивницями. Пивниця – це домашній підвал, де дозрівало пиво. Але ж пиво входило до празникового обряду і в дохристиянські часи. Особливо багато варили пива литвини та латиші. "Кудряве пиво", як і "медок-солодок" та "зелене вино" пили в свята під час трапез під храмами і русини, бо ж про ці напої співається у колядках.

Не цурався чарки і Олекса Довбуш, а тому про це згадується і в переказах про нього. Але якщо печера – пивниця, то не виключено, що Буж – Діоніс. Легенди про скарби поєднуються з топонімами. До містечка Великого Бичкова доходять хребти Свидівця. Про "пивницю" на горі Кобилі розказують, що в ній сховано "багато грошей та різний дорогий одяг, давня зброя". Тут ростуть три буки, як знак про місцезнаходження скарбу. Про те, що в храмі Святівіта зберігався одяг та коштовні речі, ми знаємо з хроніки Саксона Граматика, і про подібне мовиться в карпатській легенді. Далі бачимо, що легенда не загубила інформації про золотого змія, який зліва від хреста. Хрест був і в язичницькій релігії, хоч у легенду він міг прийти вже як християнський символ. Правий бік у міфології означає добро, а лівий – зло. Знаємо з давнього літопису, що слов'яни навіть в похід не вирушали, коли кінь-жеребець (це слово виводять від "жереба") починав рух з лівої ноги. За народними повір'ями "на сльози" свербить ліве око, а на радість – праве. На добру вість дзвенить у правому вусі, а на лиху – в лівому. Коли свербить права долоня – будеш вітатися, ліва – рахувати гроші. Цей ряд повір'їв можна продовжувати до безконечності, щоб переконатися, що в забобонах таїться дуже багато язичницької інформації.

Ще можна переповідати легенди про діамант, яким світили опришки в печері на Синицях, поблизу Верховини (колишнє Жаб'є), про сліди рук та ніг Довбуша на каменях, про закляті (замовлені) Довбушем скарби, про чисті й нечисті гроші, які очищуються (горять) на Великдень, під Новий рік, на Купала, коли цвіте папороть. Нерідко скарби закопані в котлах, але на золотому ланцюзі, й пропадають, коли мовити лихе слово. Заклятий скарб, коли він нечистий, вимагає жертви. Його стережуть чорти. Легенди про скарби приводять нас до витоків рік та джерел. Скажімо, верхів'я Черемоша, Тиси, Пруту, Бистриці обов'язково згадуються, як місця, де є печери опришків і сховані скарби. Опришків завжди дванадцять, як і печер, пивниць, бербениць, скринь, мішків. Про сховані

скарби обов'язково знає дід, який або був опришком, або бачив, як опришки закопували золото й срібло. До комори зі скарбами пускає свій перший промінь сонце, що сходить. Очевидно, що обожнювалися ті криниці, з яких починаються ріки, бо ж про сховані скарби біля витоків Дністра розказують у селі Вовче Турківського району Львівської області, де починається Дністер, та про гору Явірник, з-під якої витікають річки Опір та Стрий. Там "є криниця, а за дванадцять шабелів від неї закопаний скарб". Є легенди про те, що вода виносить гроші зі скарбу чи ланцюжки. Золоті та срібні монети кидали люди в ті криниці, з яких брали цілющу воду. За ліки платили божеству води, тому поява в джерелах золотих та срібних монет, навіть золотого ланцюжка, зрозуміла. (Фіксуються про Звонкові криниці (Дзвонкові) як і про Довбушеву Дзвінку). Дзвінкою називають нашу Зизулю – Венеру. На Збруцькій статуї місце богині-П'ятниці між Перуном і його суперником Водяником або ж Моренем, то не випадковою є присутність П'ятниці в легендах про сховані скарби. Тут йдеться теж про Велику та Русальну П'ятниці. Свято дохристиянської П'ятниці заступили християнська Мокрина і Параскева-П'ятниця.

У Печеніжині теж показують місця, де нібито закопані скарби.

Олексу Довбуша мати, за переказами, народила в пастушій застайці, під Варатиком, Хутір Бобичів, де мешкали Довбуші в чужій хаті, міг називатися колись Бабичів, бо ж потік, який починається неподалік від цього присілка має назву "Діди". Поблизу річки Сопівки є місце, про яке ходить легенда, що там закопані скарби [46].

Олекса Довбуш загинув неподалік від місця свого народження. З Печеніжина до Космача дуже близько – перейти через села, що називаються Березови, а можна йти туди полонинами. Оскільки Олекса, його батько Василь і брат Іван вівчарили на Рокиті-полонині, і з нею пов'язані легенди, які обожнюють народного героя, то будемо триматися цього шляху. Довбуш ходив через Чорні Ослави та Лючки. В Чорних Ославах і Чорному Потоці писанки мають чорне тло, а вже по чорному писанкарки наносять кольорові узорі. В Космачі тло писанок, навпаки – золотисте, а з золотом був зв'язаний противник Громовика – Волос. Не виключено, що назва Космача походить від імені язичницького бога Волоса. Про тотожність лісовика з Волосом і ведмедем (ведмідь міг уявлятися братом Волоса, якого Бог прокляв, бо так говорить карпатське повір'я) є така велика література, що переповідати відоме не варто. Так само, як нема потреби ще раз аналізувати міф про боротьбу Громовержця з Волосом, хоча не виключено, що Велеса замінив не стільки Власій, як Юрій Зміборець, худоб'ячий бог.

Отже Олекса Довбуш загинув у селі, яке назване на честь Космача-Волоса, якого він, за легендою, допоміг Перунові вбити в Чорногорі або на горі Рокиті. Дорога з Рокити до Космача веде через полонини Цапул та Каратул. Подібний до Дідька-Волоса грецький бог Пан їздив у цапній упряжці. Під полониною Цап (Цапул), як і на Бойківщині, є місце, що називається Поляниця, і під таким же іменем діє в билинах жіночий персонаж.

Міф про боротьбу Перуна з Волосом жив досить довго, і він особливо був живучим у селі Космачі, так як це село носить у своїй назві ім'я язичницького бога. Можливо, що іншою назвою цього бога було слово "Коструб". "Кострубатий" і "косматий" – синоніми. Жителів Космача називають "джусами", а Джус – язичницький бог. Крім цього села Космача Косівського району є в Івано-Франківській області село Космач Богородчанського району, де простежуються теж язичницькі назви гір, урочищ, де є Марина вулиця.

Не може бути випадковою назва сусіднього з Космачем Косівським села Бабинопілля, яке деякий час називалося Акрешорою, але тут було урочище Бабине, яке й подарувало селові нову назву. Буквально за десять-п'ятнадцять кілометрів, у сусідньому ланцюзі цих гір, є село Бабин і городище, а поблизу лісу Хороцева є село Баб'янка за Прутом. Можливо, що саме через цю Бабу йде боротьба між Громовержцем і Антипом (Анти-Перуном). У Космачі храмове свято на Петра і Павла, а також діє тут, як мовилося вже, церква Параскеви-П'ятниці, а в Перкурєві (Прокурєві) храмують на Іллі (Ілля замінив Перуна). У Космачі є місце, де показуються Страхопуди, і тут треба "поцілувати Бабу шмаркату", бо інакше зіб'єшся з дороги і заблудишся. На цьому місці, за легендою, брат брата заколов вилами. Все це дихає язичництвом. Цих аргументів доволі, аби сказати, що загибель Довбуша через жінку в с. Космачі, посприяла тому, що міфи, які колись жили про богів, лягли на реальних людей. Буж – це, очевидно, слов'янський Діоніс, а тому й Довбуш нагадує то цього бога, то Аполлона-Дажбога (Леля-Полеля), то Геркулеса-Бориса. Особливо він близький до билинного Василя Буслая. В українському фольклорі топоніміці простежується язичницькі персонажі Буж і Бус, яких замінив Довбуш.

Олекса Довбуш, Григор Пинтя, Яношик, Кармелюк узяли на себе невмирущі міфи, які були створені в дохристиянський час і стосувалися язичницьких персонажів; давні городища, замки, скельні святилища (камені), криниці, печери, священні гаї, верхи й полонини теж нині присвячені опришкам і ватагам опришків, гайдакакам і козакам. Але залишається гора Бужора, Бусів верх, Бусовиця в Києві і інші.

Свої погани-язичники у фольклорі стали поганою вірою, тими, хто вірив у Буса (бусовірами, бусурманами), – турками й татарами, поляками, євреями, шведами, німцями і т. д. Говоримо, що носії фольклору не дали загинути міфам релігії наших предків, перенісши їх на реальних героїв, долю яких пов'язали з дохристиянськими храмами і священними місцями.

Література

1. *Грабовецький В.* Олекса Довбуш. Львів: Світ. – 1994. – С. 48-49.
2. *Грабовецький В.* Там же... – С. 52-53.
3. *Грабовецький В.* Там же... – С. 55.
4. *Ходять опришки.* Ужгород: Карпати. – 183. – С. 133 – 140.
5. *Грабовецький В.* Там же... – С. 59 – 114.

6. *Грабовецький В.* Там же... – С. 127 – 129.
7. *Грабовецький В.* Там же... – С. 118 – 120.
8. *Гнатюк В.* Народні оповідання про опришків. – Е 326-Львів. – НТШ – С. 49.
9. Співанка про Довбуша в кн. *Ходили опришки...* – С. 146 – 151.
10. *Шухевич В.* Гуцульщина. П'ята частина. Видання друге. – Верховина. – 2000. – С. 176 – 179; *Ходили опришки...* С. 142 – 162.
11. Цит. *Грабовецький В.* Олекса Довбуш... Додатки судових протоколів.
12. Співанка про Довбуша в кн. *Ходили опришки...* С. 148.
13. Там же... С. 149.
14. Там же... С. 154 – 155.
15. Там же... С. 106 – 107.
16. Там же... С. 32 – 33.
17. Вл. архів.
18. *Ходили опришки...* С. 335.
19. *Гнатюк В.* Е 326+... С. 109 – 111; *Шухевич В.* Гуцульщина... С. 176 – 179.
20. Вл. архів.
21. *Ходили опришки...* С. 314 – 317.
22. Вл. архів.
23. Вл. архів. Ширше про це у повісті «Перо Золотого Птаха» і дослідженні «Бусова книга» (Пушик С. Твори в шести томах. Т.2, 6)
24. *Ходили опришки...* С. 311; Вл. архів.
25. *Шухевич В.* Гуцульщина... С. 180 – 183.
26. Слово о полку Игоревем. М.: Просвещение. – 1984. – С. 39.
27. На рінах Вавільнських. Передмова І.Дяконова. К.: Дніпро. – 1991.– С. 5-26.
28. На рінах Вавільнських. Епос про Гільгамеша... С. 111.
29. На рінах Вавільнських... С. 58, 60.
30. Вл. архів.
31. На рінах Вавільнських... С. 46.
32. Слово о полку... Там же... С. 51.
33. *Ходили опришки...* С. 124.
34. *Ходили опришки...* С. 119-123.
35. *Ходили опришки...* С. 126-127.
36. Вл. архів.
37. Вл. архів.
38. Вл. архів.
39. *Ходили опришки...* С. 122-123.
40. *Ходили опришки...* С. 126.
41. Из «Деяний данов» Саксона Грамматика в кн. *Откуда есть пошла Русская земля.* М.: Молодая гвардия. – 186. – С. 607-609.
42. *Ходили опришки...* С. 321.
43. *Ходили опришки...* С. 324.
44. *Ходили опришки...* С. 321.

45. Ходили опришки... С. 45.

46. Власний архів...

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.10.2010р.
Рекомендовано до друку докт. філол. наук, проф. Гарасимом Я.І.*

BOZH AND DOVBUSH IN THE LIGHT OF CARPATHIANS LEGENDS

S. G. Pushyk

*PreCarpathian National University by V. Stefanyk,
Ivano-Francivs'k, st. Shevchenko, 57; tel. +380(342)59-60-74;
e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

The article is an excerpt from a new book by an author who explores the Carpathian opryshky phenomenon through a system of folk and mythological rites and plots, including legends.

Key words: *Boozh, Dovbush, opryshky, Huzulschyna, legend, Carpathians*